

Назаренко І. І., науковий співробітник Українського науково - практичного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ РЯТУВАЛЬНИКІВ

У статті розглянуто питання психологічної готовності рятувальників, завчасна сформованість якої сприяє професійній успішності, забезпеченню психологічної підготовленості до виконання поставлених задач в небезпечних умовах діяльності і сприяє збереженню їх психічного здоров'я та ефективній діяльності.

Ключові слова: рятувальники, психологічна готовність, надзвичайна ситуація.

В статье рассмотрены вопросы психологической готовности спасателей, заблаговременное формирование которой способствует профессиональной успешности, обеспечению психологической подготовленности к выполнению поставленных задач в опасных условиях деятельности и способствует сохранению их психического здоровья и эффективной деятельности.

Ключевые слова: спасатели, психологическая готовность, чрезвычайная ситуация.

The question of psychological readiness of rescuers, the done early forming of which is instrumental in professional success, is considered in the article, to providing of psychological preparedness to implementation of the put tasks in the dangerous terms of activity and instrumental in a maintainance their psychical health and effective activity.

Key words: rescuers, psychological readiness, extraordinary situation.

Постановка проблеми: У ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій для збереження людського ресурсу та матеріальних цінностей в першу чергу приймають участь представники ризиконебезпечних професій - окрема категорія людей, яка займалася рятувальною справою і входила в ряд різних силових структур (пожежні, рятувальники, медики, співробітники МВС, Збройних Сил України), які працюють в екстремальних умовах природного або штучного середовища.

Основний особовий склад спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб поділяється на керівний та рядовий склад. Основні обов'язки рятувальної служби – рятування людей під час проведення аварійно-рятувальних робіт, надання першої медичної допомоги постраждалим у разі нещасних випадків та отруєння шкідливими речовинами, виконання робіт з ліквідації аварій, наслідків надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру, пошук постраждалих і первинна оцінка оперативної обстановки на місці аварії [7].

Виходячи із зазначеного питання психологічного супроводу діяльності фахівців рятувальних підрозділів потребує суттєвого теоретичного та наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми показує, що вивченням деяких питань психологічного супроводу займалися В. Дев'ятка (1991), О.

Тімченко (1995), І. Ліпатов (1996), В. Кохан (2003), А. Журавель (2005) та інші, концепцію психологічного супроводу професійної діяльності сформульовано Б. Ломовим, В. Васильєвим, М. Мар'їним, Н. Силкіним, деякі питання цієї проблеми відображено в дослідженнях військових психологів: М. Варій (проблема морально-психологічного стану військ), А. Большакова (проблема фрустраційної толерантності, як складової психологічної готовності), О.В. Тімченко (психологічний супровід оперативно-службової діяльності органів і підрозділів Внутрішніх справ), В. Кулаков (морально - психологічне забезпечення діяльності військ), Г. Ложкін (психологічне супроводження військовослужбовців у діяльності за екстремальних умов), В. Стасюк (соціально-психологічне забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів), В. Молотай (формування психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України), І. Платонов (динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності), М. Корольчук (психофізіологічні чинники діяльності моряків – підводників).

В іноземній літературі деякі питання психологічного супроводу професійної діяльності рятувальників були висвітлені в роботах В. Raphael at.all., R.Stephen, A.Witteveen at.all.

У доступній нам науковій літературі проблема психологічного супроводу

професійного становлення рятувальників, в цілому, не достатньо досліджена, як вітчизняними так і зарубіжними вченими. У вивчених роботах були висвітлені окремі аспекти, а саме: В. Березовський, С. Ситнік, О. Косолапов (збереження психічного здоров'я рятувальників в екстремальних ситуаціях), В. Корольчук (дослідження стресостійкості), А. Куфлієвський (проблеми професійного вигорання рятувальників), С. Миронець (негативні психічні стани фахівців зведених рятувальних загонів), О. Назаров (адаптація курсантів ВНЗ МНС України до умов служби) та інші.

На підставі аналізу літературних джерел визначено, що зміст психологічного супроводу діяльності рятувальника відображає систему заходів психологічної підготовки самого рятувальника, його діяльності, удосконалення його адаптивних якостей з метою розвитку, підтримки та відновлення бойової готовності для виконання аварійно - рятувальних робіт [5].

Таким чином, існує потреба в удосконаленні роботи з особовим складом співробітників МНС України, в науковому забезпеченні, прогнозуванні і підвищенні ефективності психологічного супроводу професійної підготовки рятувальників.

Мета дослідження: На базі теоретичних основ психологічного супроводу професійного становлення рятувальників, визначити одну із складових психологічного супроводу професійного становлення - психологічну готовність, її зміст, основні структурні компоненти.

Виклад основного матеріалу: Однією із складових психологічного супроводу професійної діяльності рятувальників є психологічна готовність, яка виступає, як складне комплексне психічне утворення, об'єднання функціональних, операціональних і особистісних компонентів, що мають динамічну структуру з функціональними залежностями [4]. Вона, як багатоаспектна якість, і як психічний стан особистості спеціально формується в процесі цілеспрямованої психологічної підготовки.

Питання психологічної готовності найбільший розвиток мали в теорії та практиці професійної підготовки відносно діяльності людини в складних, напружених умовах, дослідженнями яких займалися В. Молотай, І. Платонов, І. Горелов, Л. Кандибович, О. Кокун. В. Молотай психологічну готовність до діяльності в складних та особливих умовах визначає, як здатність до психологічної саморегуляції, готовності діяти у нестандартних умовах, уміння передбачати проблемні ситуації, що пов'язані з

формуванням певних реакцій організму у складних непередбачених умовах [10]. Вивченням психологічної готовності до різних видів професійної діяльності займалися дослідники: В. Барко, Г. Грибенюк, С. Кучеренко, Є. Потапчук, О. Сафін, О. Тімченко, М. Корольчук, С. Миронець та інші. У своїх працях автори О. Назаров та Я. Бондаренко припускають, що готовність має своїм механізмом функціональну систему, яка забезпечує на основі певного збудження настроювання організму й наступну доцільну поведінку відповідно до умов і завдань.

Автори Л. Кандибович та М. Дьяченко розуміють під психологічною готовністю виборчу, прогнозуючу активність на стадії підготовки, що спрямовує особистість на організацію її до майбутньої діяльності. В їх працях розглядалися аспекти формування довготривалої та ситуативної готовності особистості і таку готовність визначали, «як цілеспрямоване прагнення особистості, котре виникає в процесі всебічної підготовки і є результатом розвитку особистості, яка оволоділа професією, особливостями певної діяльності» [3].

П. Горностай дає визначення поняття «професійної готовності», як загальну готовність людини до професійної діяльності, а саме, як психологічну так і фізичну, вона може бути як тривалою, так і короткочасною і виділяє чотири підструктури психологічної готовності до діяльності: професійну спрямованість; професійну самосвідомість особистості; професійні знання, навички, вміння; професійно важливі особистісні якості [2]. Цілісна психологічна готовність до діяльності являє собою сукупність певних психологічних властивостей та станів особистості, які складають підсистеми короткочасної та тривалої готовності. Готовність до конкретної діяльності - це передусім інтенсивна передумова наявного рівня професіоналізму в напрямку його вдосконалення.

Під психологічною готовністю С. Кучеренко визначає складне комплексне психічне утворення, систему єдності функціональних, операційних і особистісних компонентів, що мають динамічну структуру та взаємні функціональні залежності. До структури такої готовності автор відносить мотиви професійної діяльності та установки, знання, вміння та навички, норми, а також певні особистісні риси.

Психологічну готовність фахівця до екстремальних видів діяльності М. Кокун визначає, як інтегративне особистісне утворення, яке складається із короткочасної та тривалої готовності і забезпечує його

психологічну придатність до діяльності в екстремальних умовах. Деякі автори пропонують поділити структуру психологічної готовності до діяльності на два структурних компонента (В. Барко, В. Молярко), а дослідники М. Томчук та С. Будник обґрунтовують тезу трьохкомпонентної структури. О. Тарновська пропонує визначати під психологічною готовністю до діяльності інтегративне утворення що складається із трьох взаємозумовлених і взаємозалежних підструктур: 1) функціональної, 2) емоційної, 3) особистісної.

Погляди дослідників О. Бандурка та В. Ягупова співпадають з висновками Л. Кандибовича про те, що складова психологічної готовності становить чотири компонента: 1) мотиваційний; 2) пізнавальний; 3) емоційний; 4) вольовий.

У роботах К. Платонова виділяються наступні значення готовності до діяльності: 1) готовність як результат трудового виховання, яка виявляє бажання до праці; 2) готовність до певної праці; 3) готовність до праці, як результат психологічної підготовки та внутрішньої мобілізації.

О.В. Тімченко відзначає, що стан готовності забезпечує перехід до виконання нового завдання, або до виконання завдання в умовах, що змінилися. Це вказує про сформованість настрою фахівця на зміну зовнішніх умов із збереженням його внутрішнього стану, а в роботі рятувальників внутрішнє налагодження на самовіддану поведінку, адекватність реагування, мобілізацію сил. При розкритті поняття «психологічна готовність» дослідники використовували вбачаємі ними підходи до понять психіки, розуміння та сприйняття готовності людини в різних видах діяльності.

У дослідженнях з проблеми психологічної готовності О. Назаров і Я. Бондаренко визначають наступні компоненти психологічної готовності: 1) відображаючий - високий професійний розвиток пізнавальних і стійких якостей особистості, що забезпечує стійке реагування працівника на всі впливи навколишнього середовища з урахуванням майбутньої діяльності; 2) спонукальний - система мотивів з їхньою взаємозалежністю і супідрядністю; 3) виконавчий - міцні і високорозвинені розумові і сенсорні здатності; 4) регулюючий - вольові якості особистості, емоційна стійкість, здатність знижувати негативний вплив шкідливих факторів, управляти своєю поведінкою.

Наукові здобутки Є.Потапчук, О. Сафіна, О. Тімченка направлені на структуру

диференційної психології і визначаються змістом та умовами конкретної професійної діяльності людини. Їх праці присвячені проблемам з формування довготривалої (особистісну та мотиваційний компоненти) та ситуативної готовності особистості (емоційні), а також в працях була визначена готовність «як цілеспрямоване прагнення особистості, котре виникає в процесі всебічної підготовки і є результатом розвитку особистості, яка оволоділа професією, особливостями певної діяльності».

Л. Мотохнюк психологічну готовність до професійної діяльності подає у вигляді стійкої структурної характеристики особистості: 1) позитивне ставлення до обраної професії (мотиваційний компонент): мотиви вибору професії, потреба успішного вирішення професійних завдань, прагнення домогтися успіху і показати себе з позитивної сторони та др.; 2) потрібні знання (когнітивний компонент): розуміння професійних завдань, оцінка їхньої значущості, засобів та методів їх розв'язання та др., 3) операційно-діяльнісний компонент: здібності, особливості сприйняття, мислення, емоційно-вольові процеси, адекватні вимогам професії риси характеру.

У формуванні психологічної готовності до професійної діяльності завжди лежить становлення професійних умінь на основі притаманних особистості властивостей-як природних, генетично обумовлених так і набутих в процесі навчання. Готовність до професійної діяльності розглядається, як стан, що передує певній діяльності, це стан, у якому концентрується можливість людини, він проявляється перед, при і після виконання службових завдань, має різні рівні і компонентну структуру: проявлення готовності залежно від особливостей особистості і умов діяльності. Вплив конкретних умов, в яких проходить робота людини на стан психологічної готовності до професійної діяльності, дає можливість фахівцю свідомо управляти собою, своїми діями, настроює його на конкретну поведінку для виконання поставлених завдань.

Робота рятувальників пов'язана з ризиком та небезпечністю, тому структура психологічної готовності виділяє тривалу і ситуативну готовність до усвідомлення та виконання завдання і виступає, як об'єднана структура мотиваційних, когнітивно-операційних та емоційно-вольових компонентів рятувальників. У рамках ситуації готовність як інтегральний системний параметр психіки співробітника характеризує функціональні особливості активації, доцільності й спрямованості службової діяльності, ефективності її реалізації й

стійкості до негативних факторів, а також до відновлення системи професійно-важливих якостей працівника для його наступних дій [8].

В екстремальних умовах праці діяльність рятувальника визначається не одним мотивом, а їх сукупністю і взаємозалежністю. Мотив - спонукання до діяльності. Сукупність спонукальних факторів, що викликають активність особистості і зумовлюють спрямованість її діяльності, трактується, як «мотивація» [6]. Когнітивно-операційна готовність - це професійний розвиток пізнавальних, розумових якостей, знань та навичок для успішної професійної діяльності та розвитку адаптаційних та комунікативних якостей до негативних впливів середовища. Третім компонентом психологічної готовності є емоційно - вольова готовність, складовою якої є вольові якості, емоційна та психологічна стійкість, вміння володіти емоціями і поведінкою в екстремальній ситуації.

У роботах Ф. Березіна і Г. Нікіфорова професійна стійкість виділялась, як найважливіша професійна характеристика особистості, багаторівневий і системний об'єкт професійної підготовки в динаміці протікання й цілісної взаємодії компонентів [1]. Емоційні умови праці рятувальників можуть викликати коливання їх працездатності, що призводить до зміни психічних станів: психічного

напруження (В. Олійник), стресу (О. Тімченко), втоми, тривоги (О. Бандурка).

Регулятором будь-якої поведінкової сфери рятувальника є його емоційно-вольова сфера, від рівня якої залежить ступінь вияву різних несприятливих станів. Емоційно-вольова готовність - здатність свідомо регулювати свою поведінку, дії у будь-яких ситуаціях.

Висновки: Однією із складових психологічного супроводу професійного становлення рятувальника є його психологічна готовність, яка є станом зібраних потенційних можливостей та вмінь, складається із короточасної та тривалої готовності, які перебувають в єдності і являє собою структуру сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових сторін психіки, завчасно сформованість якої сприяє професійній успішності, забезпеченню психологічної підготовленості до виконання поставлених задач в небезпечних умовах діяльності рятувальників і сприяє збереженню психічного здоров'я та ефективній діяльності.

В процесі формування психологічної готовності до професійної діяльності рятувальника необхідно враховувати їх психофізіологічні та індивідуально-психологічні характеристики та особливості пізнавальних процесів, поведінкових, емоційно-вольових та мотиваційних аспектів, професійно важливі якості.

Література

1. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека // Ф.Б. Березин. – Л. : Наука – 1988. – 270 с.
2. Горностай П.П. Формирование психологической готовности старшеклассников к педагогической деятельности: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 // П.П. Горностай. – К. : – 1988 – 149 с.
3. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / Дьяченко М.И., Л.А. Кандыбович / Минск. : Изд-во БГУ – 1975 – 173 с.
4. Жирун О.А. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності майбутніх редакторів у взаємодії з автором: автореф. дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.07 // О.А. Жирун.-К. – 2006 – 22 с.
5. Журавель А.П. Психологічний супровід оперативно – службової діяльності особового складу підрозділів охорони Державного кордону України: дис. ... кандидата. психол. наук : 19.00.09. / А.П. Журавель. - Хмельницький, 2005. - 190 с.
6. Занюк С.С. Психологія мотивації : Навч. посіб. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.
7. Закон України про аварійно – рятувальні служби, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000.– №4. – 25 с.
8. Ковалевська І.Є. Формування психологічної готовності членів громадських формувань до охорони державного кордону: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09 / І.Є. Ковалевська.– Хмельницький, 2009.– 20 с.
9. Кокун О.М. Зміст та структура психологічної готовності фахівця до екстремальних видів діяльності // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – №7. – С.182 – 189.
10. Молотай В.А. Формування психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до діяльності по охороні громадського порядку: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09 / В.А. Молотай. – Хмельницький, 2006. – 20 с.